

LIVSKVALITET I SALMER OG VISDOMSLITTERATUR

BENT ROSENDAL

Det er med en lidt dårlig smag i munden, at jeg har valgt modeordet "livskvalitet". Det er om-trent lige så slidt som "menneskerettigheder" (som jeg i øvrigt også har talt om for et par år si-den). Ordet "livskvalitet" er udtryk for det vi venter os af livet – ud over den nødvendige føde og den nødvendige beklædning. Vi håber og forventer, at vi ikke kommer i den situation, at hele livet går med at holde livet oppe.

Det gamle Testamente har ikke noget ord for menneskerettigheder, og der er heller ikke noget hebraisk ord, der kan oversættes med "livskvalitet". Men sagen findes, selv om ordet ikke findes. Det danske ord "forelskelse" forekommer ikke før Holberg, men vi regner med, at men-nesker også havde den fornøjelse før 1700tallet. Måske kunne man i stedet for "livskvalitet" sige "det gode liv" og dermed komme lidt nærmere til de gammeltestamentlige udtryksformer. I Sl 4,7 lader digteren nogle spørge: *mi jar'enu tob*, "hvem lader os se (opleve) noget godt?". DO: "hvem lader os opleve lykke?" Hvem giver os livskvalitet?

For mange år siden blev der i Århus holdt en forelæsningsrække med fællestemaet "Men-neskesynet". I den forbindelse kæmpede Benedikt Otzen på heldigste vis med den utaknemmeli-ge opgave at sige noget generelt om menneskesynet i Det gamle Testamente. Han lagde meget rigtigt hovedvægten på de to skriftgrupper, der er mest meddelsomme, når det gælder men-neskers tro og livsholdning, nemlig salmerne – især de individuelle klagesalmer – og visdomslitte-raturen.

Som sagt har de gammeltestamentlige salmer intet ord for "livskvalitet", og de siger heller ikke "det gode liv". Men det behøves heller ikke, for "liv" er altid noget godt. Begrebet er posi-tivt ladet – hvad det egentlig også er i vores sprogbrug. Den, der er berøvet alle muligheder for livsudfoldelse, kan fx sige: "Dette er ikke noget liv!"

Lad os begynde med at se på de steder, hvor "livet" i denne positive, indholdsfulde betyd-ning forekommer i Salmernes bog. Fælles for dem alle er, at "liv" (hebr. *hajjim*) kommer fra Jahve, afhænger af Jahve og står under Jahves førelse. Jahve giver kongen liv (Sl 21,5), og det parallelle halvvers lader os forstå, at et godt liv også er et langt liv. Jfr. Sl 16,11. Jahve er "livets kilde" og det lys, der giver mennesker lys, dvs. livskraft (Sl 36,10). Jfr. udtrykket "Livets lys" i Sl 56,14 (definitiv genitiv). Menneskers liv (i betydningen livsudfoldelse) er liv af Guds liv. Der-for kan Jahve kaldes "mit livs Gud", dvs. den Gud, der giver mig liv, i Sl 42,9. At den levende Gud Jahve er livgiveren, ses endvidere af de steder, hvor verbet *haja* i piel ("levendegøre") bru-ges med Gud som subjekt. Sl 41,3: "Jahve vogter ham og levendegør ham". Sl 143,11 med bøn-nen: "Levendegør mig for dit navns skyld". "Vil du ikke atter levendegøre os", lyder menighe-dens bøn i Sl 85,7. Lidt besvær har eksegeterne med Sl 63,4, hvor det hedder "din *hæsaed* er bed-re end livet". Meningen må være, at det er Jahves *hæsaed*, der kvalificerer livet som liv fra ham. En ganske ejendommelig vending har vi i Sl 66,9: "Han som sætter os i livet". Citatet viser, at livet fra Gud kan anskues som et område, Gud fører mennesker ind i. Livet er der hvor Gud giver det. En beslægtet "lokal" betragtning af livet møder vi i Sl 69,28f. Først hedder det i vers 28: "Lad dem ikke komme ind i din retfærdighed" (Guds retfærdighed som et område eller en sfæ-re). I det parallelle vers 29 hedder det "Slet dem af livets bog", et lokaliserende udtryk for livet fra eller hos Gud. De to parallelle vers siger kort sagt: "Lad dem ikke komme ind under din livsmagt".

Disse "lokale" udtryk for gudslivet leder mig videre til et udtryk, som Grundtvig har gjort berømt, nemlig ordene *'æræs hajjim*. De forekommer fire gange i Salmerne, nemlig 27,13 52,7 116,9 og 142,6. Det oversættes enstemmigt "de levendes land", og det at være "i de levendes

land” opfattes ganske jævnt som ”at være blandt de levende”, og ”de levendes land” er blot en betegnelse for jorden som menneskers bolig. Men der bør i stedet oversættes ”livets land”. ”Livets land” er der, hvor gudslivet råder. Jeg kan illustrere det med en fjern parallel. I Grundtvigs ”O Kristelighed” slutter første vers således: ”Mit land, siger Herren, er himmel og jord, hvor kærlighed bor” (DDS 279). Guds land (livets land) er der hvor Guds ånd og Guds liv råder.

Vi ser på de fire steder i Salmernes Bog og ser, hvad konteksten byder til forståelse af ”livets land”.

Sl 27,13: livets land er der, hvor jeg oplever Guds godhed (*tub jhvh*).

Sl 52,7 ønsker ligesom Sl 69,29, at fjenderne må blive fjernet fra livets land, at den livgivende Gud må støde dem bort fra sig.

Sl 116,9: livets land er der, hvor jeg vandrer for Guds ansigt, dvs der hvor den livgivende Gud (der har reddet den bedende fra døden) er til stede.

Sl 142,6: At Gud er min tilflugt, betyder, at jeg har borgerskab (lod) i livets land, at jeg hører til i Guds livgivende sfære.

Vi ser af disse sammenhænge, at ”livets land” er et navn for den livgivende Guds magtområde, ”Guds rige” om man vil.

Vi kan nu slå fast, at ”livet” i Salmerne er et gudgivet, kvalificeret liv, og nu gælder det at danne et billede af dette livs kvalifikationer. Hvilke tanker og forestillinger om *livskvalitet* kan udledes af de gammeltestamentlige salmer?

Jeg har valgt at behandle emnet under to aspekter:

- (1) Livsopholdelse (det statiske aspekt);
- (2) Livsudfoldelse (det dynamiske aspekt).

Jeg så forleden en Tv-reklame for et lollandsk ferieparadis. Det rummede naturligvis er fitness-center, hvor man så svedende mennesker cykle og løbe på stedet og således genskabe nogle af det forfaldne legemes muligheder. Men så var der også et wellness-center, hvor et passivt velvære dyrkedes i raffinerede vandbassiner. Min sammenlignings *tertium comparationis* er dobbeltheden i den tilstræbte livskvalitet: den dynamiske udvikling og det statiske velvære.

Hvad skal der til for livets opholdelse? Uden mad og drikke bliver legemet sygt, og uden tryghed bliver sjælen syg. Men mæthed og tryghed er ikke nok. Der lever i de fleste sunde mennesker et ønske om at udrette noget i sin tilværelse, være noget for andre mennesker. Livet skal udfoldes, ikke sendes tilbage som tomt returgoods.

(1) *Livsopholdelse (det statiske aspekt)*. Vi begynder med punkt 1, som vi kan kalde de minimale livskvaliteter: tryghed og mæthed. Det hebraiske ord, der er nærmest ved at dække vores begreb tryghed er *batah*. Det forekommer ikke så hyppigt som man skulle tro, faktisk kun to gange. I Sl 4,9: ”du, Jahve, alene lader mig bo i tryghed”. Også i Sl 16,9 prises Jahve som den, der giver mig tryghed. Til gengæld optræder verbet af samme rod i talrige klagesalmer, et stærkt vidnesbyrd om den betydning, de bedende tillægger Jahve som den, der giver tryghed. Et par eksempler: Sl 13,6: ”jeg stoler på (*batahti*) din *hæsed*”. Jfr. Sl 52,10. Sl 28,7: ”På ham (Jahve) stoler mit hjerte”. Sl 56,5.12: ”Jeg stoler på Gud og frygter ikke; hvad kan kød gøre mig”. Sl 71,5 bekender sig til Jahve som ”tryghedspunkt” (*mibtah*) gennem hele livet.

Det andet nøgleord for den trygge tillid til Jahve er verbet *hasah*, der sædvanligvis oversættes med ”søge tilflugt”. Verbet er bedst kendt i 1.person perfektum. Bekendelsesudsagnet *hasiti beka* eller *hasiti bejahve* forekommer jævnligt i salmerne, fx Sl 31,2; Sl 71,1; Sl 141,8. Et par gange knyttes verbet sammen med den kendte tryghedsmetafor ”dine vingens skygge” (Sl 36,8; Sl 57,2) eller ”dine vingens skjul” (Sl 61,5).

Til ideen om tryghed knytter sig et rigt billedsprog. Salme 18 vers 3 rummer en klynge Jahve-epiteta, blandt hvilke der er tre, der fremhæver den tryghed, der udgår fra Jahve. *Sæla* (”klippe”), *sur* (”klippe”), og *magen* (”skjold”). Klippen som billede på Jahve er en af salmesam-

lingens yndlingsmetaforer. Den optræder i forskellige sammensætninger. Som tryghedsmetafor ofte med 1.person suffiks ”min klippe”, Sl 62,3.7 Sl 92,16 og Sl 28,1. Sidstnævnte sted viser et af de pudsige metaforbrud, man ofte støder på i forbindelse med slidte billeder. Bønnen opfordrer ”min klippe” til ikke at være døv og tavs. Lydhørhed og tale er for meget at forvente af en klippe!

Det andet element i de minimale eller basale livskvaliteter har jeg betegnet med stikordet mæthed, hebraisk verbum *saba*’, ”at være mæt”. Menneskers føde betragtes som en guddommelig gave. Det er Jahve, der mætter mennesket med jordens afgrøde. I denne bogstavelige betydning møder vi ordet i Sl 104. Jahve mætter jorden (så den kan stille menneskers og dyrs sult), v.13. Træerne mættes (så at mennesker og dyr kan nyde deres frugt), v.16. Jahves gavmilde hånd mætter mennesker (v.28). Den sene hymne Sl 145 har i vers 15-16 en efterklang af disse vers fra Sl 104.

Mæthed i bogstavelig betydning er sandsynlig i Sl 22,27: ”De ydmyge (*’anavim*) skal spise og mættes”. At helligdommen er ”livets kilde”, hvorfra Jahves velsignelse udgår, betyder, at Jahve ”mætter fattige med brød”, Sl 132,15. Endelig hævder visdomssalmen Sl 37 (v.19), at de retfærdige bliver mætte, selv i dage med hunger.

Oftere bruges begrebet mæthed dog i betydninger, der ikke blot - eller slet ikke - gælder fødeindtagelse. Jahve gør mennesker mætte i bogstavelig betydning, men han ”mætter” dem også i den overførte betydning ”tilfredsstille”, ”fyldestgøre” – altså livskvalitet i omfattende forstand. Nogle steder spiller betydningen mellem den bogstavelige og den overførte betydning. Offermåltidet er baggrund for Sl 23,5, der skildrer Jahve som den gavmilde vært, og Sl 65,5: ”Vi mættes med det gode i dit hus”. Det samme gælder sammenligningen i Sl 63,6: ”Jeg mættes som med fedt og flomme”. Knapt så konkret hedder det i Sl 16,11: ”Du mætter mig med glæde for dit ansigt”. Sl 103,5: ”Han mætter dig med godt, så længe du lever” omslutter både den bogstavelige og den overførte eller videregående betydning.

Mennesker kan ”mættes” med Jahves troskab (*hæsæd*), Sl 90,14, eller ved hans nærvær (”for hans ansigt”), Sl 17,15. Og når Jahve i Sl 91,16 siger ”Jeg mætter ham med et langt liv og lader ham opleve min frelse”, er det tydeligt, at mætheden skal forstås positivt.

Men mæthed er ikke altid noget positivt. Det kan også betyde, at man er træt af noget, overvældet af noget, overbebyrdet. Et langt liv kan gøre en ”mæt af dage”, og endnu værre: man kan være mæt af ulykker (Sl 88,4). Det ønsker man sine fjender i Sl 17,14. Eller mæt af hån og spot (Sl 123,3.4).

(2) *Livsudfoldelse (det dynamiske aspekt)*. Nu kommer vi til det andet aspekt. Livet er mere end livsopholdelse. Det er også *livsudfoldelse*. ”Mætheden” i den overførte betydning peger allerede i den retning.

Livsudfoldelsens grundord, der forekommer mere end 100 gange i Salmernes bog, er *sædæq/sedaqa*, ”retfærdighed”. Ordet betegner intet mindre end en grundkraft hos salmernes Jahve.

Jeg tager udgangspunkt i Sl 4,1, hvor Jahve påkaldes som ”min retfærdigheds Gud” (*elohe sidqi*). Tolkningerne er mangfoldige. Flere, blandt dem Gunkel, forstår udtrykket som Jahves reaktion på den bedendes retfærdighed. Jahve gengælder ham hans retfærdighed. Og Hans Schmidt, ophavsmanden til den alt for yndede teori om Anklagedes Bønner, forstår naturligvis retfærdigheden som den anklagedes uskyld, så at ”min retfærdigheds Gud” bliver den Gud, der sørger for, at min retfærdighed (= min uskyld) fører til frifindelse.

Disse fortolkninger og andre lignende underkender, at retfærdighed ikke er en menneskelig kvalitet, men en livskraft, der udgår fra Jahve til mennesker, og som sætter mennesker i stand til at gøre sig gældende i livet. Den giver mennesker livsudfoldelsens mulighed. Gud er retfærdig, og han er al retfærdigheds kilde, ganske som den levende Gud er livets kilde (Sl 36,10). Derfor kan han i Sl 42,9 kaldes ”mit livs Gud”, helt svarende til ”min retfærdigheds Gud” i Sl 4,2. Delitzsch kommenterer træffende: ”Die Gerechtigkeit, die er hat, hat er in ihm (Gud), und die Gerechtigkeit, die er erwartet, erwartet er von ihm”. Jahve er nemlig retfærdighedens kilde. Retfær-

dighedens karakter af guddommelig gave fremgår med al ønskelig tydelighed af Sl 24,5: den, der møder Jahve i hans helligdom, får retfærdighed fra ham. "Eine Gabe, die man mitnehmen und wegtragen kann", som Klaus Seybold siger i sin kommentar fra 1996. En god parallel er endvidere kongesalmen Sl 72, hvor bønner for kongen lyder: "Giv kongen *din* retfærdighed". Retfærdighed er ikke noget han selv har eller laver sig, men en kraft, som Gud udruster ham med.

Vi har altså af Sl 4,2 uddraget, at "min retfærdighed" i virkeligheden er Jahves. Den er ikke min, men en gave eller et lån fra Gud. Jeg skal uddybe det nærmere ved at bede jer følge mig på vandring i Salme 7. I vers 9 lyder bønner: "Skaf mig ret, Jahve, i overensstemmelse med min retfærdighed". Stedet bekræfter ikke just det jeg lige har sagt. Det ser ud som om han påberåber sig en retfærdighed, der er helt hans egen. Men læs venligst slutløftet i v.18: "Jeg vil lovprise Jahve i overensstemmelse med *hans* retfærdighed. Derved knyttes den rigtige forbindelse mellem de to "retfærdigheder". "Min retfærdighed" er i sidste instans *Jahves* retfærdighed.

Endnu en salme blandt de mindre kendte har fængslet mig, nemlig Sl 35, vers 24ff. Her lyder i vers 24 det kendte råb "Skaf mig ret (*shåfteni*) i overensstemmelse med *din* retfærdighed". En sammenligning med 7,9 viser nok en gang, at de to "retfærdigheder", menneskets og Guds, står hinanden så nær, at de er udvekslelige. De tilhører samme område.

Dette teocentriske perspektiv kommer særlig tydeligt frem i Sl 35,v.27-28, hvor det hedder: "De som kan lide min retfærdighed vil juble og glæde sig og stadig sige: stor er Jahve, der vil sin tjeners livslykke (*shalom*). Min tunge vil forkynde *din* retfærdighed, prise dig hele dagen". Man bemærker korrespondensen mellem *min* retfærdighed i v.27 og *din* retfærdighed i v.28. Det er i begge tilfælde retfærdigheden fra Gud, det drejer sig om. Det bekræftes af det mellemliggende citat. Vennerne siger ikke: "Hvor er han et stort og godt menneske!". Nej, det er Jahve, der er stor og udvirker sin tjeners *shalom*. Den danske oversættelse har i v.27 "de, der vil min ret". Oversætteren regner utvivlsomt salmen blandt de anklagedes bønner!

Så meget om retfærdigheden som nøgleordet for menneskets gudgivne livsudfoldelse – eller selvhævdelse, som Johs. Pedersen siger. Jeg går videre med nogle andre synsvinkler på det gode liv. Det næste punkt vil jeg kalde *livsudvikling*. Livsforløbet er ofte anskuet som en vej, mennesket vandrer ad. Det kommer stærkt frem i Salmernes overordentlig hyppige brug af ordene *dæræk* og *'orah*. Det vellykkede liv er en vandring på "livets vej", dvs. den vej, der fører til et vellykket liv, Sl 16,11. I den visdomsprægede terminologi i Sl 37,14 kaldes de retskafne *jishre dæræk* "de lige med hensyn til vej". Modsætningen møder vi i Sl 17,4, der taler om "voldsmandens vej" (*'orhot paris*). Sådant en vej gør Jahve mørk og glat (Sl 35,6). De der gør oprør mod Jahve "går til grunde med hensyn til vej", Sl 2,12.. Lige som menneskets retfærdighed er udstrømning af Jahves retfærdighed, er menneskets rette livsvej Jahves vej. På langt de fleste salmesteder kaldes den rette livsvej Jahves vej, som det drejer sig om at lære at kende. "Vis mig din vej, jeg vil vandre i din *'æmæt*, pålidelighed", Sl 86,11, jfr. Sl 143,8. Vej-metaforikken spiller en særlig fremtrædende rolle i tora-salmerne 1 og 119, fx Sl 119,27ff. Målet for det menneske, som Jahve har reddet fra døden, er "at vandre for Guds ansigt i livets lys", Sl 56,14. Eller Sl 116,9: "vandre for Jahves ansigt i livets land".

Svarende til, at retfærdigheden er en livskraft, der gives af Jahve, er livsudviklingen, den rette livsvej, en vej, hvor Jahve er ledsagende og styrende. Han er altid ved det retfærdige menneskes side (Sl 16,8). Hovedvidnet er naturligvis Sl 23, hvor hyrden Jahve leder mig ad retfærdighedens vej, dvs. vejen, der fører til retfærdighed, jfr. Sl 16,11 med "livets vej", vejen, der fører til livet.

Jahves førerskab på livsvandringen udtrykkes med verbet *naha*, der bruges både om Jahve som hyrde i Exodus-sammenhæng (Sl 77,21) og om Jahves førelse af den enkelte. Foruden Sl 23,4 kan henvises til Sl 5,9: "led mig med din retfærdighed til værn mod mine fjender". Sl 27,11 "før mig ad den jævne sti til værn mod mine fjender. Sl 143,10: "din gode ånd (kraft) skal lede mig på det jævne land", jfr. Sl 51,13f. Et andet udtryk for Jahve som livsstyrende magt har vi i Sl 43,3: Jahves lys og fasthed (*'æmæt*) er det der leder frem. Som mål for vandringen forekommer flere gange helligdommen, der som bekendt er livets kilde. Således både her i Sl 43,3 og i Sl 23.

Salmernes tale om livsvejen, livsudviklingen, har tydeligvis det samme teocentriske præg som retfærdighedsmotivet.

Menneskets livskvalitet afhænger af, at Jahve giver sin retfærdighed. Den afhænger af, at han leder mennesket på den vej, der fører til liv. Livskvaliteten afhænger endvidere af, at han giver sig til kende i *ord*. Sl 118,5 fortæller, at Jahve svarede på bønne om hjælp. Ellers kender vi bedst behovet gennem klagesalmernes klage over Jahves tavshed og deres bøn til Jahve om svar. ”Svar mig på min kalden, min retfærdigheds Gud” (Sl 4,2). ”Svar mig i en fart”, Sl 143,7. Lærerigt er stedet Sl 28,1, der siger til Jahve: vær ikke døv og vær ikke tavs *mimmænni*, ”bort fra mig”. Jahves døvhed og stumhed betyder gudsforladthed, og den gudsforladte regner sig blandt dem, der er på vej ud af livet. Samme betragtning i Sl 143,7: Jahves tavshed er livstruende. I Sl 35,22 ligestilles Jahves tavshed med Jahves fjernhed (gudsforladtheden).

Forbindelsen mellem Gud og menneske må ikke glippe. Et vigtigt bindeled mellem menneske og Gud er *lovsangen*. En vrimmel af salmesteder vidner om lovsangens betydning for gudsforholdet og dermed for livskvaliteten. Jeg nævner nogle få. Vigtigst er Sl 118,17: ”jeg skal ikke dø, men leve og fortælle om Jahves gerninger”. Liv og lovsang hører sammen. Sl 69,31: ”Jeg vil lovprise Guds navn med sang og gøre ham stor med lovprisning”. Hymnerne indledes som bekendt med opfordring til lovsang (fx Sl 33,1-3 og Sl 95,2). Salmerne vidner om lovsang som et stærkt for ikke at sige livsvigtigt behov, en nødvendig forbindelse med Gud.

Er behovet gensidigt? Har Gud brug for menneskers lovsang? – Svaret må søges i de mærkelige klagesalme-steder, der synes at ville overtale Jahve til at gribe ind i egen interesse. For hvis jeg dør, mister du lovsang, for den er der ikke noget af i dødsriget. De mærkelige steder er Sl 6,6 30,10 og 88,12f.. Jeg tror ikke, at den sædvanlige opfattelse af disse steder som appeller til Jahves egen interesse holder stik. Der står faktisk intet om det. Heller ikke i Sl 30,10, hvor DO ud fra en forudfattet mening skriver ”hvad vinder *du* (Jahve) ved mit blod”. Men der står intet du, men blot ”hvad vinding (*bæsa*) er der”. Også Sl 88,12f. handler snarere om den bedendes tab end om Guds. Med lovsangens bortfald falder livet bort.

Forbindelsen med Gud er afgørende for livskvaliteten. Det er *fællesskabet* med andre mennesker også. Betydningen heraf fremgår i hovedsagen af salmernes klager over ensomhed. I Sl 35,13f. betragter den bedende sit vennensind. Han viste vennerne sin solidaritet ved at iføre sig sæk, ved faste og ved forbøn. De vanskelige vers Sl 55,13-15 synes at fremhæve fællesskabet omkring helligdommen. Ensomheden og de skuffede forventninger til det menneskelige fællesskab finder vi i Sl 38,12, der klager over, at vennerne lægger afstand, og i Sl 69,9 siger den bedende, at han er blevet fremmed for sin brødre – en alvorlig sag i datidens samfund. Groft svigtet er den, der taler i Sl 41,10. En mand han kalder *'ish shelomi*, som han stolede på og havde bordfællesskab med, har vist ham fjendskab. Tabte menneskelige relationer hører med til elendigheden i Sl 88, vers 9, og her vendes klagen mod Jahve (”du har bragt dem, der var kendt af mig, bort fra mig”).

Uden for fællesskabet ingen livskvalitet, intet liv.

Jeg har forsøgt at skildre nogle hovedtræk i det, de gammeltestamentlige salmer siger om et godt liv. Hvad siger de *ikke* noget om? – De siger ikke noget om ægteskabelig lykke og familielykke – bortset fra Sl 127 og 128, der sætter pris på den kone, der kan skaffe mig en flok raske sønner. – Vesteuropæisk arbejdsglæde er et ukendt fænomen, og rigdom hører man ikke meget til – bortset fra den glade visdomssalme 112, der fylder den retskafnes hus med rigdom, og den sure visdomssalme 49, der siger ”Du kan ikke tage noget med dig herfra”. En mellemvej går Sl 119, der synes, at rigdom er godt, men glæder sig mere over Guds bud. Måske rummer begrebet velsignelse, der jo ikke er ganske ukendt i Salmernes bog, en positiv holdning til materielle goder.

Livskvaliteten i salmernes verden kommer fra Jahve. Livskvalitet betyder delagtighed i livskraften fra Jahve, at have del i hans retfærdighed og leve sit liv under hans førelse og beskyttelse. Intetsteds appelleres der til mennesket som sin egen lykkes smed. Salmernes vurdering af et menneskes muligheder er teocentrisk.

Nu er jeg forberedt på, at nogle vil gøre gældende, at ”retfærdighed” i betydningen livsudfoldelse eller selvhævdelse ikke er enerådende i Salmernes bog. Det er rigtigt. Jeg har nemlig ladet en række steder ligge, hvor *sædæq/sedaqa* og *saddiq* ikke betyder andet og mere end almindelig menneskelig bravhed uden den dynamiske karakter, jeg ellers har fremhævet. Det er *visdomskulturen*, der trænger ind i salmesamlingen. ”Retfærdighed” i denne – man kunne fristes til at sige borgerlige – betydning er udbredt i Ordsprogsbogen med dens velkendte antitese *saddiq/rasha*. I Salmernes bog møder vi denne ”retfærdighed” i salmerne 34 og 37, der sammen med en række andre af salmesamlingens digte repræsenterer visdomskulturen.

Betragter vi ordgruppen *sædæq/sedaqa/saddiq* i Ordsprogsbogen, får vi et klart indtryk af, at centrum ikke er de klassiske salmers Jahve, men det enkelte menneske. Retfærdigheden er en dyd, en menneskelig egenskab. Ordsprogsbogens *saddiq* er den brave, kloge mand, der lever rigtigt. Ordet er nærmest synonymt med *hakam*, ”viis”. Nogle enkelte eksempler blandt mange:

Ordsp 12,10: ”Den retfærdige har omsorg for sit kvæg”.

Ordsp 11,23: ”Retfærdiges ønsker fører kun til godt”.

Ordsp 13,5: ”Den retfærdige hader løgnagtig tale”.

”Liv”, *hajjim*, er også hyppigt forekommende i Ordsprogsbogen og bruges på en måde, der meget klart viser forskellen fra salmetraditionen. I Sl 36,10 hedder det ”Hos dig (Jahve) er livets kilde”. Ordsprogsbogen bruger også udtrykket ”livets kilde”, men hør blot hvordan!

Ordsp 10,11: ”Den retfærdiges mund er en livets kilde”.

Ordsp 13,14: ”Den vises *tora* (belæring) er en livets kilde”.

Ordsp 14,27: ”Jahvefrygt er livets kilde”.

Ordsp 16,22: ”Forstand er livets kilde”.

Livskilden har menneskeligt udspring.

Desuden bruges vendingen ”livets træ”. Dette udtryk har en mere dynamisk karakter. Det betegner livet som *vækst*.

Ordsp 11,30: ”Den retfærdiges frugt er et livets træ”.

Ordsp 15,4: ”Tungens blidhed er et livets træ”.

Ordsp 13,12: ”Et opfyldt ønske er et livets træ”.

Billedet af *vejen*, livsvejen, gælder et valg, som mennesket må træffe for at få et godt liv.

Ordsp 10,17: ”Den, der vandrer mod livet, vogter på *musar* (”tugt”, DO: ”formaning”).

Ordsp 15,24: ”Livets vej fører opad for den kloge”.

Det sidste sted viser det fremadrettede, udviklingsbetonede i vej-billedet.

Det gode liv i Ordsprogsbogen har flere kendetegn fælles med salmenes tale om det gode liv. De elementære behov mæthed, tryghed og livsudvikling findes i begge kredse. Men det livsvigtige fællesskab mellem mennesker – vi kender det især fra salmenes frygt for ensomheden – træder i baggrunden, og ”salmens tonestige”, lovsangen, omtales ikke. Til gengæld krydrer Ordsprogsbogen sin tale om det gode liv med masser af livlige, konkrete træk. Når man vælger en hustru, skal man vælge godt. Ordsprogsbogen advarer med grotesk humoristisk overdrivelse mod en kone, der gør ufred i huset.

Ordsp 21,9: ”Bedre at bo i en krog på taget end at have fælles hjem med en stridbar kvinde”. Jfr. 21,19, der har et endnu ringere ”alternativ”, og 27,15, der skildrer trøstesløsheden ved en sådan alliance uden at anføre et alternativ. Hustruen må formentlig gerne være smuk, men ikke smuk og dum.

Ordsp 11,22: ”Guldring i grisetryne – smuk kvinde uden forstand”.

Børn skal opdrages med fasthed.

Ordsp 13,24: ”Den, der sparer på stokken, hader (=svigter) sin søn”.

Flid er en god ting – ikke fordi det er særlig dejligt at arbejde, men fordi det er nødvendigt, og man svigter andre ved sin dovenskab.

Ordsp 10,4-5: ”Doven hånd skaber armod, flittig hånd gør rig.
Den, der samler forråd om sommeren, er en forstandig mand.
Den, der sover ved høsttid, er en skændig mand.

Til Ordsprogsbogens perler hører den underfundige satire over dovenskaben i 26,14:
”Døren drejer sig på sit hængsel, den dovne på sin seng”.

Rigdom er magt – desværre.

Ordsp 22,7: ”Den rige er herre over de fattige, låntageren er långiverens træl”.

Der kan derfor være god brug for den skjulte appel i

Ordsp 22,2: ”Rig og fattig kan mødes, Jahve er begges skaber”.

Selvbeherskelse er en hoveddyd. Det modsatte fører til meget ondt. Den retfærdige er sen til vrede (Ordsp 16,32) og tænker før han taler (Ordsp 15,28).

Lad det være nok med dette udvalg. Ordsprogsbogens sentenser og formaninger bekræfter i deres sum afstanden mellem visdommens tale om livskvalitet og salmetraditionens.

Afslutningsvis kan forskellen mellem salmetraditionen og visdomstraditionen gengives ved følgende opstilling:

Salmetraditionen er teocentrisk orienteret, med få konkrete træk.	Visdomstraditionen er antropocentrisk orienteret, ofte med maleriske detaljer.
Liv er i salmetraditionen en stadigt udstrømmende guddommelig gave. Gud er livets kilde.	Liv er i visdomstraditionen en ramme, som det er menneskets sag at udfylde. ”Eine zu gestaltende Grösse“ (Jutta Hausmann).
Retfærdighed er i salmetraditionen en guddommeligt givet livsevne eller livskraft.	Retfærdighed er i visdomstraditionen bravhed og klogskab som menneskelig egenskab, der belønnes af Gud.
Livsvejen er i salmetraditionen Guds vej, som mennesket må følge under hans styring og omsorg.	Livsvejen er i visdomstraditionen menneskets vej, som det må vælge, vejledt af de vise.